

curraicealam airson sàr-mhathais:
litearrachd agus beurla
prionnsapalan agus cleachdadh

www.gaidhlig.ltscotland.org.uk

Litearrachd agus Beurla Prionnsapalan agus cleachdadh

Tha cànan agus litearrachd cudromach gu pearsanta, gu sòisealta agus a thaobh na h-eaconamaidh. Tha ar comas air cànan a chleachdadh aig teis-meadhan mar a tha sinn a' toirt air adhart agus a' cur an cèill ar faireachdainnean, ar smaoineachadh, ar n-ionnsachadh agus an iomhaigh a tha againn dhinn fhìn. Tha cànan na phrìomh phàirt de ar cultar. Tro chànan, 's urrainn dhan chloinn agus do dhaoine òga faighinn gu dualchas litreachais a' chinne-daonna agus tuigse fhaighinn air beairteas agus farsaingeachd dualchas litreachais na h-Alba. Tha clann agus daoine òga a' tighinn tarsainn air, a' gabhail tlachd ann agus ag ionnsachadh bho na diofar chànanan a thathar a' cleachdadh nan dachaighean, nan coimhearsnachdan, leis na meadhanan agus le an co-aisean.

Tha litearrachd cudromach anns gach raon ionnsachaidh oir tha e a' fosgladh slighe a-steach dhan churraicealam fharsaing. Tha a bhith litearra a' toirt barrachd chothroman do gach neach anns gach slighe dem beatha, a' cur sìos bhunaitean airson ionnsachadh fad-beatha agus obair, agus a' cur gu mòr ri leasachadh nan ceithir comasan den *Churraicealam airson Sàr-mhathais*.

Tha am frèam Litearrachd agus Beurla a' toirt air adhart smaoineachadh ann an dòighean breithneachail agus cruthachail, comasan èisteachd, labhairt, leughaidh agus sgrìobhadh, agus na sgilean pearsanta, eadar-phearsanta agus co-obrachaidh a tha cho cudromach sa bheatha làitheil agus ann an saoghal na h-obrach. Tha am frèam a' toirt do luchd-ionnsachaidh agus do phàrantan is luchd-teagaisg cunntas fharsaing air an raon de chothroman ionnsachaidh a chuireas ri litearrachd, a' gabhail a-steach breithneachadh, comas cruthachaidh agus eòlas is tuigse air litreachas agus cultar.

San àm a dh'fhalbh, bha gach pàirt den fhrèam cànan air a thoirt air adhart le luchd-obrach ann an ionadan ro-sgoile agus ann am bun-sgoiltean agus ann an roinnean Beurla ann an àrd-sgoiltean. Leanaidh seo air adhart, ach tha am frèam ag aithneachadh gu bheil dleastanasan cudromach air an luchd-obrach uile anns na h-àrd-sgoiltean, anns na colaistean agus ann an suidheachaidhean obair òigridh a thaobh litearrachd a thoirt air adhart.

Ciamar a tha am frèam litearrachd is Beurla air a chur ri chèile?

Tha am frèam a' fosgladh le seata de aithrisean a tha a' toirt cunntas air an t-seòrsa obrach sam bu chòir do chlann agus daoine òga uile a bhith an sàs fhad 's a tha iad ag ionnsachadh airson an eòlas agus an sgilean litearrachd is cànan a thoirt air adhart. Cleachdaidh luchd-teagaisg iad seo nam planadh airson ionnsachadh is teagasg, còmhla ris na h-eòlasan agus builean, a tha nas mionaidiche.

Tha na h-aithrisean air eòlasan agus builean iad fhèin a' gabhail a-steach an dà chuid litearrachd agus Beurla, agus a' daingneachadh gur e pròiseas *gnìomhach* a tha ann an ionnsachadh: mar eisimpleir, tha na builean a' cur cuideam air *sgrìobhadh* notaichean seach a bhith dìreach a' *cumail* notaichean. Tha na h-eòlasan a' gabhail a-steach phàirtean leantainneach agus cudromach de ionnsachadh leithid sgrùdadh agus a' faighinn tlachd à teacsa, agus tha na builean a' toirt cunntas air ìrean ann a bhith a' toirt sgilean agus tuigse air adhart.

Tha na trì cinn san fhrèam litearrachd is Beurla co-ionann ris an fheadhainn a tha air an cleachdadh ann am frèaman litearrachd is Gàidhlig, Gàidhlig (luchd-ionnsachaidh) agus nuadh-chànanan:

- èisteachd is labhairt
- leughadh
- sgrìobhadh.

Fo na cinn sin tha fo-chinn.

Tha na h-eòlasan agus builean airson *tlachd agus roghainn* a' daingneachadh cho cudromach 's a tha e a bhith a' toirt cothrom do dhaoine òga roghainnean a dhèanamh a tha a' sìor fhàs gleusta.

Tha earrannan nan *innealan* a' gabhail a-steach sgilean agus eòlas cudromach: mar eisimpleir, tha leughadh a' gabhail a-steach chùisean cudromach leithid ro-innleachdan leughaidh, litreachadh agus gràmar.

Tha na h-earrannan mu *lorg agus cleachdadh fiosrachaidh* a' gabhail a-steach sgilean litearrachd bhreithneachail ann an leughadh; agus tha na h-aithrisean air *tuigse, anailis agus luachadh* a' brosnachadh tuigsinn theacsaichean, chan e a-mhàin tuigse litireil ach cuideachd sgilean aig ìre nas àirde na sin.

Mu dheireadh, tha eòlasan agus builean *cruthachadh theacsaichean* a' toirt cunntas air an t-seòrsa cothroman a chuidicheas clann agus daoine òga gus an comas air conaltradh a thoirt air adhart gu h-èifeachdach, mar eisimpleir le bhith a' sgrìobhadh mìneachadh a tha soilleir agus air a dheagh chur ri chèile.

Tha na h-eòlasan agus na builean air an sgrìobhadh ann an dòigh fhosgailte a leigeas le luchd-teagaisg an atharrachadh a rèir feuman chloinne agus dhaoine òga a tha a' cleachdadh Braille, cànan soidhnigidh agus modhan conaltraidh eile. Tha eisimpleirean air seo sna faclan 'dèiligeadh ri daoine eile' agus 'eadar-obrachadh' an taobh a-staigh bhuilean èisteachd is labhairt.

Ionnsachadh agus teagasg èifeachdach ann an litearrachd agus Beurla

Bho cheann gu ceann dem foghlam, bu chòir dhan chloinn agus daoine òga a bhith a' gabhail pàirt ann an àrainneachd a tha beairteach ann an cànan agus a tha a' sùileachadh tòrr ann an litearrachd agus cleachdadh cànan. Feumaidh clann agus daoine òga tìde a chur seachad le sgeulachdan, litreachas agus teacsaichean eile a nì an ionnsachadh inntinneach, a leasaicheas an sgilean cànan agus a bheir comas dhaibh tlachd fhaighinn asta. Tha cànan labhairt gu sònraichte cudromach sna tràth-bhliadhnaichean. Bidh luchd-teagaisg a' cothromachadh ionnsachadh stèidhichte air cluich le leasachadh agus ionnsachadh nas fhoirmeile air sgilean agus dòighean leughaidh, a' gabhail a-steach fonaigs.

Tron fhoghlam air fad, bidh ionnsachadh agus teagasg èifeachdach ann an litearrachd is Beurla a' gabhail a-steach measgachadh sgileil de dhòighean obrach freagarrach, leithid:

- cleachdadh cho-theacsan àbhaisteach agus tlachdmhor stèidhichte air beatha an latha an-diugh, a bhios a' togail air eòlasan chloinne agus dhaoine òga
- teagasg dìreach agus teagasg eadar-obrachail agus math
- cothromachadh eadar cluich saor-thoileach agus gnìomhan a tha air am planadh
- a bhith a' dèanamh feum de na buannachdan a thaobh brosnachaidh a gheibhear a bhith a' leantainn ùidhean chloinne agus dhaoine òga tro phlanadh fhaireachail
- co-obrachadh agus smaoinachadh is ionnsachadh neo-eisimeileach
- a bhith a' dèanamh cheanglaichean a tha a' dèanamh ciall don luchd-ionnsachaidh thar raointean eadar-dhealaichte den churraicealam
- a bhith a' togail air prionnsapalan Measadh agus Ionnsachadh
- cothroman lionmhor airson conaltradh ann an raon farsaing de shuidheachaidhean, airson adhbharan feumail agus ri diofar luchd-amais, an taobh a-staigh agus an taobh a-muigh ionadan ionnsachaidh
- toirt air adhart sgilean agus dhòighean-obrach airson fuasgladh cheistean
- cleachdadh ICT ann an dòighean iomchaidh agus feumail.

Bidh an cothromachadh eadar na dòighean sin eadar-dhealaichte aig diofar ìrean agus ann an diofar roinnean agus raointean den churraicealam. Cuidichidh còmhraidh mu dhòighean ionnsachaidh is teagasg an taobh a-staigh agus eadar roinnean gus dèanamh cinnteach à leantainneachd agus adhartas.

Tha na h-eòlasan agus na builean a' coimhead glè fharsaing – dè mura bheil mi cinnteach mu adhartas an taobh a-staigh ìrean agus eadar, ìrean?

Tha na h-eòlasan agus builean a' sealltainn ìrean comais iomchaidh aig gach ìre ach chan eil iad a' cur bacadh air adhartas os cionn sin. Tha an raon eòlasan a' ceadachadh adhartas aig diofar astair agus cuideachd barrachd doimhneachd is farsaingeachd ionnsachaidh tro bhith a' cleachdadh diofar cho-theacsaichean. Bidh adhartas an taobh a-staigh agus tarsainn air ìrean a' gabhail àite ann an diofar dhòighean, nam measg:

- leasachadh agus daingneachadh leantainneach anns na sgilean uile
- a' fàs neo-eisimeileach ann a bhith a' cur nan sgilean sin an gnìomh, agus a thaobh a bhith gan cleachdadh ann an raon farsaing de cho-theacsaichean ionnsachaidh agus beatha
- feum an neach-ionnsachaidh air taic a lùghdachadh beag air bheag (mar eisimpleir taic o luchd-teagaisg, luchd-cuideachaidh clas, pàrantan agus co-aoisean), agus nas lugha feum ga dhèanamh de rudan leithid liostaichean fhacal agus fhrèaman sgrìobhaidh
- comas deasbad a stiùireadh gun chuideachadh bhon neach-teagaisg
- ann an leughadh, teacsaichean a' fàs nas fhaide agus nas duilghe (mar eisimpleir a thaobh bheachdan, structar agus briathrachas)
- ann an còmhraidh agus sgrìobhadh, freagairtean a' fàs nas fhaide, nas gleusta agus nas mionaidiche
- mothachadh a' sior fhàs mu dhòighean air riaghailtean cànan a chur gu feum gu h-èifeachdach.

Aig a h-uile ìre, bidh luchd-teagaisg a' planadh airson gum bi comas aig luchd-ionnsachaidh an sgilean a thoirt air adhart ann an doimhneachd a tha a' sìor-fhàs ann an raon de cho-theacsaichean. Bidh seo gu h-àraidh cudromach aig an ìre thràth do dhaoine òga a dh'fhaodadh a bhith feumach air taic a bharrachd.

Dè thathar a' ciallachadh le litearrachd?

Ann a bhith a' mìneachadh litearrachd airson na 21mh linne, feumaidh sinn beachdachadh air na caochladh sheòrsaichean cànan air am bi ar clann agus daoine òga a' tighinn tarsainn agus a bhios iad a' cleachdadh. Mar sin, tha am mìneachadh a' gabhail a-steach rudan mar an t-astar agus na dòighean sa bheil fiosrachadh air a thoirt seachad. Tha am mìneachadh farsaing air son a bhith cinnteach gum bi e fhathast fìor san àm ri teachd. Mar sin, ann an *Curraicealam airson Sàr-mhathais* tha litearrachd air a mhineachadh mar:

an seata sgilean a leigeas le neach làn-phàirt a ghabhail ann am beatha an t-sluaigh agus ann an ionnsachadh, tro na diofar riochdan cànan agus na diofar cho-theacsaichean a tha an saoghal a' meas feumail agus luachmhor.

Tha na h-eòlasan agus builean litearrachd ag amas air sgilean cleachdaidh cànan a thoirt air adhart, gu h-àraidh na sgilean a tha air an cur am feum gu cunbhalach leis gach neach nam beatha làitheil. Nam measg sin tha a bhith comasach air eòlas cànan a chur gu feum. Tha iad a' sealltainn mar a dh'fheumas comas a bhith aig daoine òga conaltradh gu h-èifeachdach an dà chuid aghaidh-ri-aghaidh agus ann an sgrìobhadh tro raon de mheadhanan a tha a' sìor leudachadh. Tha iad stèidhichte air rannsachadh nàiseanta is eadar-nàiseanta agus frèaman sgilean eile. Tha iad a' gabhail a-steach cho cudromach 's a tha èisteachd agus labhairt agus co-obrachadh èifeachdach ann an toirt ar smaoineachadh agus ar n-ionnsachaidh air adhart.

Gu h-àraidh, tha na h-eòlasan agus builean a' dèiligeadh ri sgilean cudromach ann an litearrachd bhreithneachail. Chan e a-mhàin gum feum clann is daoine òga a bhith comasach air leughadh airson fiosrachadh: feumaidh iad cuideachd a bhith comasach air obrachadh a-mach dè an earbsa as còir dhaibh a chur san fhiosrachadh, agus aithneachadh cuin agus ciamar a tha daoine a' feuchainn ri ìmpidh a chur orra no buaidh fhaighinn air am beachdan.

Dè mu litearrachd thar a' churraicealaim?

Tha cho cudromach 's a tha sgilean litearrachd thar gach raon den churraicealam air a dhaingneachadh ann an *Togail a' Churraicealaim 1*. Tha e comasach do luchd-obrach aig gach ìre – bho na tràth-bhliadhnaichean tro fhoghlam bun-sgoile is àrd-sgoile gu suidheachaidhean obrach is colaistean – cuideachadh gus sgilean litearrachd chloinne agus dhaoine òga a thoirt air adhart agus a dhaingneachadh, an dà chuid tro na gnìomhan ionnsachaidh a tha air am planadh agus tro an conaltradh ri clann agus daoine òga. Tha e cudromach gum bi sgoiltean agus na tha ag obair còmhla riutha den aon bheachd a thaobh nan dleastanasan sin, agus gun toir na dòighean ionnsachaidh is teagaisg aca comas do gach pàiste agus gach duine òg adhartas math a dhèanamh nan sgilean litearrachd is cànan. Airson a dhèanamh soilleir gu bheil dleastanas aca uile, eadar iad, airson seo, tha na h-eòlasan agus builean cuideachd air am foillseachadh mar sgrìobhainn air leth, agus tha na tha seo a' ciallachadh airson ionnsachadh is teagasg air a mhineachadh ann an dòigh nas mionaidiche anns an sgrìobhainn a tha na chois.

Dè an ceangal a tha eadar litearrachd is Beurla agus frèamaichean eile?

Thathar air a bhith cùramach mu bhith a' maidseadh Frèam Theisteanasan agus Creideas na h-Alba (SCQF). Tha adhartas aig a' cheathramh ìre air a dhealbh airson a bhith dlùth don ìre a tha co-cheangailte ri SCQF ìre 4. Tha am frèam air a leasachadh airson taic a chur ri sgilean deatamach an taobh a-staigh *Sgilean do dh'Alba* agus *Frèam Àireamhachd agus Litearrachd Inbhich airson Alba*.

Ceanglaichean ri raointean eile den churraicealam

A thuilleadh air na cothroman airson litearrachd a thoirt air adhart a gheibhear anns gach raon de ionnsachadh, tha ceanglaichean làidir ann eadar ionnsachadh sa Bheurla agus ionnsachadh ann an roinnean eile den churraicealam. Tha ceanglaichean dlùth, mar eisimpleir, eadar na h-ealain chruthachail agus sgrìobhadh cruthachail, agus eadar cuspairean sòisealta agus litearrachd bhreithneachail. Tha e dualach gum bi an dà chuid rannsachadh agus eileamaid làidir de thaisbeanadh an lùib ionnsachadh eadar-chuspaireil, a thuilleadh air a bhith a' toirt chothroman math airson sgilean cànan a leudachadh. Ann an àireamhachd, tha ceangal soilleir eadar na builean airson làimhseachadh fiosrachaidh agus builean litearrachd bhreithneachail, far a bheilear ag iarraidh air luchd-ionnsachaidh measadh a dhèanamh air cho earbsach 's a tha fiosrachadh.

Ge b'è dè an roinn no an cuspair, bidh daoine òga:

- a' dèanamh conaltradh ri chèile airson an ionnsachadh is an smaoinachadh a neartachadh
- ag obair còmhla gus ullachadh airson leughadh theacsaichean air nach eil iad eòlach
- a' leughadh raon farsaing de theacsaichean airson fiosrachadh a thional agus a sgrùdadh airson diofar adhbharan
- a' sgrìobhadh mhìneachaidhean soilleir
- a' toirt seachad fiosrachadh no bheachdan.

Dè thathar a' ciallachadh le 'teacsaichean'?

Feumaidh am mìneachadh air 'teacsaichean' a bhith farsaing agus comasach air obrachadh san àm ri teachd: agus mar sin ann an *Curraicealam airson Sàr-mhathais*,

's e meadhan a tha ann an teacsa trom faodar smuaintean, eòlasan, beachdan agus fiosrachadh a chur an cèill.

Tha leughadh agus dèiligeadh ri litreachas is teacsaichean eile aig teis-meadhan toirt air adhart eòlas agus tuigse luchd-ionnsachaidh. Tha seo a' gabhail a-steach chan e a-mhàin teacsaichean air am foillseachadh anns na dòighean sgrìobhte no clò-bhuailte àbhaisteach, ach cuideachd teacsaichean a tha air an labhairt no ann an riochd eileagtronaigeach no film. Faodaidh teacsaichean a bhith ann an cruth leantainneach, a' gabhail a-steach rosg foirmeil traidiseanta, no ann an cruth neo-leantainneach, mar chlàran no ghrafaichean. Tha am frèam litearrachd is Beurla a' gabhail a-steach mar a tha barrachd is barrachd feum ga dhèanamh de theacsaichean ioma-mheadhanach, conaltradh didseatach, lionraidhean sòisealta agus na seòrsaichean eile de chonaltradh eileagtronaigeach air am bi clann agus daoine òga a' tighinn tarsainn nam beatha làitheil. Tha e a' gabhail a-steach gu bheil na sgilean a dh'fheumas clann agus daoine òga airson na teacsaichean sin a leughadh eadar-dhealaichte bho na sgilean air a bheil feum aca airson rosg leantainneach a leughadh. Tha eisimpleirean gu h-ìosal.

Eisimpleirean de theacsaichean
nobhailean, sgeulachdan-goirid, deilbh-chluich, bàrdachd, teacsaichean fiosrachaidh, earrannan labhairt, clàran, mapaichean, grafaichean agus clàran-ama, sanasan, bileagan sanasachd, pàipearan chloinne, pàipearan-naidheachd agus irisean, cunntais-beatha, litrichean agus puist-dealain, filmichean, geamannan agus prògraman TBh, bileagan, soidhnichean agus postairean, reasabaidhean, leabhraichean làimhe, agus stiùireadh aithisgean, agus lèirmheasan teachdaireachd teacsa, blogaichean is làraich lìonraidh shòisealta duilleagan eadar-lìn, catalogan agus leabhraichean-seòlaidh

Ann am planadh airson ionnsachadh ann an raon curraicealaim sam bith, tha e cudromach gum bi luchd-obrach cinnteach gum bi clann agus daoine òga a' tighinn tarsainn air raon farsaing de sheòrsaichean teacsa eadar-dhealaichte, ann an diofar mheadhanan. Mar a bhios iad a' gluasad air adhart nan ionnsachadh, thig clann agus daoine òga tarsainn air teacsaichean a bhios a' sior fhàs iomadh-fhillte a thaobh fad, structar, briathrachas, beachd-smuaintean agus bun-bheachdan.

Dè mu theacsaichean Albais agus Albannach?

Tha cànanan, dualchainntean agus litreachas na h-Alba nan stòras beairteach às an ionnsaich clann agus daoine òga mu chultar, ìomhaigh agus chànanan na h-Alba. Le bhith a' dèiligeadh ri raon farsaing de theacsaichean, cuiridh iad eòlas air dualchas litreachais agus cànan na h-Alba agus air a cànanan is a dualchainntean dùthchasach. Tha am prionnsapal seo a' sgaoileadh tarsainn air na builean is eòlasan, agus thathar a' sùileachadh gum bi luchd-teagaisg a' togail air na diofar chànanan a tha rim faighinn ann an coimhearsnachdan na h-Alba, a' cur luach air an fheadhainn a tha a' chlann agus na daoine òga a' toirt don sgoil.

Cò ris a tha measadh litearrachd agus Beurla coltach?

(Bu chòir an earrann seo a bhith air a leughadh an co-bhonn ris a' chomhairle air litearrachd.)

Bidh measadh ann an litearrachd is Beurla a' cuimseachadh air mar a tha clann agus daoine òga a' dèiligeadh ris a' chainnt, na smuaintean agus am fiosrachadh air am bi iad a' tighinn tarsainn ann an teacsaichean agus air mar a tha an sgilean èisteachd, labhairt, leughaidh agus sgrìobhaidh a' tighinn air adhart agus air an cur gu feum.

Gheibh luchd-teagaisg dearbhadh air an adhartas a tha iad a' dèanamh tro chlann agus daoine òga a bhith a' fàs nas sgileile air an smuaintean a chur an cèill agus air a bhith a' cleachdadh cànan ann an dòigh iomchaidh a rèir an adhbhair agus an luchd-amais. Bidh a' chuid mhòr den fhianais airson seo air a thional mar phàirt de ionnsachadh làitheil. Tha gnìomhan measaidh feumail cuideachd mar dhearbhadh air adhartas, gu h-àraidh aig amannan nuair a tha clann agus daoine òga a' gluasad eadar ìrean.

Bidh measadh adhartais ann an litearrachd is Beurla a' cuimseachadh air co-dhùnaidhean mun adhartas a tha clann agus daoine òga a' dèanamh ann a bhith a' togail prìomh sgilean litearrachd is Beurla, agus a' cur nan sgilean sin an sàs nan ionnsachadh, nam beatha làitheil agus ann an ullachadh airson saoghal na h-obrach. Mar eisimpleir:

- Dè cho math 's a tha iad air conaltradh le misneachd, a rèir adhbhair agus luchd-amais, agus dè cho mothachail 's a tha iad air beachdan dhaoine eile nuair a tha iad a' dèiligeadh riutha?
- Ciamar a tha am misneachd nan èisteachd is labhairt a' cuideachadh an leasachaidh phearsanta, an sgilean sòisealta agus an comas air ceistean a fhreagairt?
- Dè an ìre gu bheil iad a' feuchainn a-mach agus a' faighinn tlachd à teacsaichean ficsean agus neo-fhicsean, a tha a' sìor-fhàs nas doimhne, iomadh-fhillte agus nas eadar-dhealaichte o chèile, agus a' dèiligeadh riutha ann an dòigh a tha a' sìor fhàs gleusta?
- Dè cho math 's a tha iad air dèiligeadh ri ceistean doirbh a nochdas ann an teacsaichean?

Tha soirbheachadh san ùine fhada a thaobh cleachdadh litearrachd is Beurla an crochadh gu mòr air cho deònach 's a tha luchd-ionnsachaidh a dhol an sàs ann an obair agus dleastanasan sònraichte agus crìoch a chur orra. Air sgàth sin, tha e cudromach a bhith a' cumail sùil orra agus a' bruidhinn riutha mun ùidh a tha aca ann an sgeulachdan, bàrdachd is rosg agus ann am facail is an roghainnean leughaidh, agus cho deònach 's a tha iad a bhith ag innse mu rudan a thachair dhaibh tro chòmhradh is sgrìobhadh. Chithear an t-adhartas a tha iad a' dèanamh, mar eisimpleir, tro mar a tha iad a' cleachdadh cànan ann an dòighean a tha a' fàs nas cruthachaile agus mar a tha an tuigse air litreachas agus cultar a' fàs.

Sgrìobhainnean ainmichte gu h-àrd

Frèam Àireamhachd is Litearrachd Inbhich do dh'Alba (An Adult Literacy and Numeracy Framework for Scotland)
http://www.lc.communitiesscotland.gov.uk/stellent/groups/public/documents/webpages/cs_008875.pdf

Sgilean do dh'Alba (Skills for Scotland)
<http://www.scotland.gov.uk/Publications/2007/09/06091114/0>